Dr. Öğretim Üyesi Dilek Tüm Cebeci[1]

[1]Marmara Üniversitesi

İkat Dokuma Sanatı "Rezerve Boyama Tekniği" Üzerine Değerlendirme

Öz

Rezerve boyama teknikleri arasında ipliklere çeşitli uygulamalarla oluşturulan ikat dokumacılığı, geçmişten günümüze önemini koruyarak gelen, evrensel nitelikte sanatsal bir tarih kaynağıdır. Dünyada birçok kültürde uygulanan ikat, bazı bölgelerde farklı isimlendirilmekle birlikte teknik olarak benzer bir yapı göstermektedir. İkat terimi, dokuma öncesindeki ipliklerin istenilen desen doğrultusunda rezerve edilmesi ve ardından boyama işlemlerinin yapılması anlamında uygulanan bir boyam tekniğidir. Orta Asya, Hindistan ve Güneydoğu Asya gibi bölgelerde bu teknikler uygulanmaktadır.

İkat işlemi, iplerin gruplar halinde bağlanarak (atkı, çözgü) veya kaplama maddesi ile rezerve edilerek boyama uygulamalarının yapılması işlemidir. Boyama sonrası rezerve noktalarının açılması veya kapatma maddelerinin uzaklaştırılması ile dokuma işlemi için ön hazırlık tamamlanmış olmaktadır. Dokuma işlemi bittikten sonra rezerve alanlar incelendiğinde dokuma yüzeylerinde kendine has hareli yapısı ile kendine has desen özelliklerinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu bildiride amaç ikat sanatında orijinal eserler üzerinden teknik uygulamalarının araştırılmasıdır. Araştırmanın yönteminde nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. İkat dokumacılığı ile igili terimler, üretim teknikleri, yüzey kompozisyon özellikleri, Türkiye ve Dünyada uygulanan örnekler araştırılmıştır. Bu kapsamda farklı kültürlerde yüzyıllardır uygulanmakta olan çalışmalar incelenerek değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkat, Dokuma Sanatı, Rezerve Boyama

Evaluation on "Reserve Dyeing Technique" of Ikat Weaving Art

Abstract

Among the reserve dyeing techniques, ikat weaving, which is created with various applications to yarns, is a universal source of artistic history that has preserved its importance from the past to the present. The ikat, which is practiced in many cultures around the world, is technically similar, although it is named differently in some regions. The term ikat is a dyeing technique applied in the sense of reserving the yarns in line with

the desired pattern before weaving and then performing the dyeing processes. These techniques are practiced in regions such as Central Asia, India and Southeast Asia.

The ikat process is the process of dyeing applications by binding the threads in groups (weft, warp) or by reserving with a coating material. The preliminary preparation for the weaving process is completed by opening the reserve points after dyeing or removing the closing materials. When the reserved areas are examined after the weaving process is completed, it is seen that unique pattern features are created on the weaving surfaces with its unique moire structure. The aim of this paper is to investigate the technical applications of the original works in the art of ikat. In the method of the research, the scanning model, which is one of the qualitative research methods, was used. Terms related to Ikat weaving, production techniques, surface composition properties, examples applied in Turkey and the world were investigated. In this context, studies that have been applied for centuries in different cultures have been examined and evaluated.

Keywords: Ikat, The Art of Weaving, Reserve Dyeing

1.GİRİŞ

Kültür varlıklarının en değerli öğelerinden biri olan dokumalar, köklü bir geçmişin ürünüdür. Nitekim dokumacılık tarihinin çok eski dönemlere dayandırıldığı birçok arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır (Gürsu, 1988:17). Tekstil yüzeyi ya da liflerin renklendirilme işlemi olan boyama uygulamasının, antik dünyada dokuma tarihi kadar eski olduğu tahmin edilmektedir (Yağan, 1978: 121).

Doğadan elde edilen renk pigmentlerinin kullanımı, iplik eğirme yöntemlerinin öğrenilmesi ve dokuma eyleminin başlamasıyla paralellik göstermektedir. İlk dokuma örneklerinin ipliklerinin boyasız olduğu, daha sonra dokunan kumaşı ya da iplikleri doğal boya kaynakları ile boyadıkları, yine arkeolojik tekstillerle kanıtlanmaktadır (Ercivan, 2017: 88). İnsanoğlunun tekstil yüzeyini boyama serüveninde rezerve boyama yöntemlerini de kullandığı bilinmektedir.

Bu rezerve yöntemlerinden biri de İkat dokuma sanatında kullanılmaktadır. Bu çalışmada geleneksel el sanatları içinde önemli bir yeri olan İkat dokumasının rezerve boyama tekniği açısından üretim yapısının incelenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda rezerve boyamada kullanılan teknikler, malzemeler, çeşitler ve özellikler araştırılmıştır, Bu çerçevede Türkiye'de ve Dünya'da uygulanan örnekler değerlendirilmiştir. Bu kapsamda farklı kültürlerde uygulanmakta olan çalışmalar incelenmiştir.

2.METEDOLOJİ

Araştırmada nitel bir çalışma yapılmış olup tarama modelinden faydalanılmıştır. Literatür taraması yapılmış elde edilen bulgular betimsel şekilde analiz edilerek ve yorumlanarak sunulmuştur.

3. BULGULAR VE YORUM

3.1. İkat Dokumacılığının Tarihi Gelişimi

İkat dokumacılığının ilk olarak nerede nasıl ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. (Yağan, 1978: 118, Cousin, 2014: 66). Ancak yapılan araştırmalarda İkat dokumalarla ilgili ilk bulgulara 5. ve 7. yüzyıllarda Hindistan'daki Ajanta mağarasındaki duvar resimlerinde rastlanmıştır (Teker, 2016: 2; Prin, 2017: 17). 10. yüzyıla tarihlendirilen ikat tekniği ile desenlendirilmiş ipekli dokuma parçası "hoço" tarihi harabesinde bulunmuştur (Yağan, 1978: 123).

Orta Asya kökenli olan bu tekniğin Hindistan'dan adalar yoluyla farklı tarihlerde çeşitli kumaşlarla birlikte taşındığı düşünülmektedir. Ancak Endenozya dokuma teknikleri ve boyamalar konusunda çok daha ileride gittiğine dair bilgilerde mevcuttur. Tayland,Türkistan, Çin, Japonya ve Nijerya'dada yaygınlığı görülmüştür (Yağan, 1978: 118-119).

3.2. İkat İşlemi

İkat İşlemi; iplerin gruplar halinde bağlanarak (atkı, çözgü) veya kaplama maddesi ile rezerve edilerek boyama uygulamalarının yapılması işlemidir.

Resist Dyeing (Rezerve boyama) ''Resist'' denilen su geçirmeyen ve neme karşı gelebilen bir madde ile yapılan bir boyama tekniğidir (Yağan, 1978: 119).

Boyama sonrası rezerve noktalarının açılması veya kapatma maddelerinin uzaklaştırılması ile dokuma işlemi için ön hazırlık tamamlanmış olmaktadır (Ergür, 2002: 112).

Dokuma işlemi bittikten sonra rezerve alanlar incelendiğinde dokuma yüzeylerinde kendine has hareli yapısı ile kendine has buğulu desen özelliklerinin oluşturulduğu görülmektedir. İkat dokumalar genellikle, ipek ve pamuk iplikten bez ayağı, saten, kırık dimi ile dokunmaktadır.

Bu geleneksel dokuma, Güney Doğu Asya ve Orta- Güney Amerika'da yaygın olarak dokunmuş ve farklı isimlerle tanımlanmışır: "Japonya'da örneklerine 'Kasuri', Tayland'da 'Mudmee' ya da 'Matme', Hindistan'da ise 'Patola' Türkiye'de yörelere göre ayrılarak Karadeniz'de ''Makaslı'', Gaziantep'te ''Taraklı'' olarak adlandırılmaktadır. 'İkat' kelimesi Malay-Endonezya dilinde 'bağlama' anlamına gelen 'Mengikat' kelimesinden türetilmiştir (Wilson, 2013: 131).

Bu teknikte iki yöntem ile rezerve tekniği uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi hazırlanan çözgü ya da atkılar belirlenen desene göre, bağlama boyama tekniği (tie-dye) ile bağlanarak hazırlanır ve boyama işlemi yapılır (Görsel1)

Görsel 1: Desen planına göre çözgü ipliklerinin rezerve edilip boyanması işlemine ait örnek

İkincisi ise, yine planlanan desene göre çözgü veya atkı ipliklerin üzeri doğal bir rezerve maddesi ile kapama işlemi yapılır ve boyanır. Daha sonra iplikler üzerindeki rezerve maddesi arındırılarak dokunur (Yağan, 1978: 121). İkat'ların en karakteristik özelliği, bağlama boyama işlemiyle hazırlanan atkı ve çözgü ipliklerinin oluşturduğu birbiri içine giren renk geçişidir. İkat dokumalarda geleneksel olarak ipliklerin cinsi ve bağlama işlemi uygulanan coğrafi bölgeye göre değişiklik gösterse de genellikle palmiye, bambu lifi kullanılmaktadır. Ancak son yıllarda sentetik esaslı malzemeler kullanılmaya başlanmıştır (Teker, 2016: 94).

3.3. İkat Dokumacılığın Sınıflandırılması

Çözgü ikatı, atkı ikatı ve hem çözgü hem de atkı da uygulanan çift ikat (double ikat) olmak üzere üç çeşit ikat tekniği bulunmaktadır (Cousin, 2014: 66, Weiss, 2014).

Çözgü iplikleri boyanarak, çözgüsü desenli olan ikat kumaşlar, yani 'çözgü ikatı': Atkıları tek renktir. Kumaş çözgünün baskın olduğu bir örgü ile dokunur. Atkı iplikleri boyanarak atkısı desenli olan ikat kumaşlar (Görsel 2), yani 'Atkı ikatı': çözgüler tek renktir. Atkının baskın olduğu bir örgü ile dokunmuşlardır.

Görsel 2: Atkı İkat Örneği, 166 x 132 cm.

3.4. Rezerve Boyamada Kullanılan Malzemeler ve Teknikler

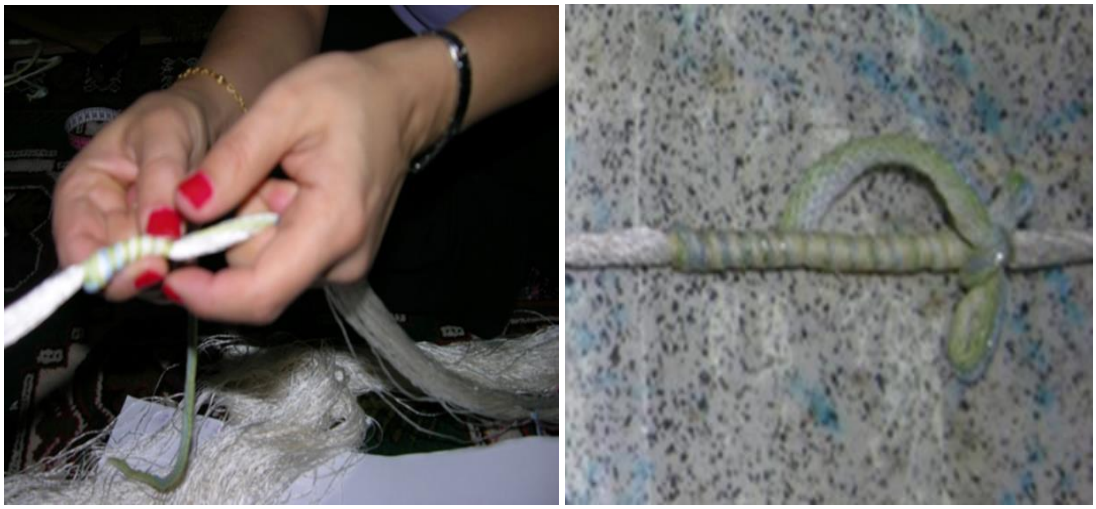
Rezerve boyama işlemi için uygulanan yöntemlerden biri iplik ile sarılarak bağlama işleminin yapılmasıdır. Diğeri ise doğal maddelerle kapatma işleminin uygulanmasıdır. İplik ya da kumaş yüzeyinde uygulanacak desene göre belirlenen alanları, doğal maddelerle kapatıldıktan sonra boyama işlemi yapılır.

Kullanılan rezerve maddesi iplik veya kumaş yüzeyinde uygulanan bölgenin boya almasını engellemektedir. Rezerve maddesi olarak su geçirmeyen, neme direnç gösteren doğal kökenli maddeler kullanılmaktadır (Görsel 3). En çok bilinen ve kullanılan rezerve maddesi, bal mumu kil, reçine, çeşitli bitkisel kökenli macunlar ve mısır, buğday, pirinç nişastalarıdır.

3.5. Uygulama Çalışmaları

Görsel 3: Hazırlanmıış çözgü iplikleri ve kapatıcı boya almayan, iplik bağcığına balmumu-parafin karışımı sürülerek ipliklerin koruma özelliğinin güçlendirilmesi (Armanjani, 2018:150-152).

Görsel 4: Çözgü ipliklerinin kapatılması (Armanjani, 2018:153-154).

Uygulama çalışmasında parafinleme işleminin ardından rezerve edilmesi istenilen çözgü iplikleri bağcıklarla kapatılır (Görsel4). Planlanan noktalar ve seçilen renklerle ayrı ayrı boyama işlemi gerçekleştirilir (Görsel 5). Arından boyanmış olan çözgülerin bağcıklarının açılması çözgü ipliklerinin tezgaha alımı işlemi gerçekleştirilir (Görsel 6).

Görsel 5: Boyamaya hazır hale getirilmiş çözgüler, bölgesel boyanmış olan çözgüler (Armanjani, 2018:155-157).

Görsel 6: Boyanmış olan çözgülerin bağcıklarının açılması çözgü ipliklerinin tezgaha alımı ve çözgü düzeni (Armanjani, 2018:159,162,165).

3.6. Türkiye'de ve Dünya'da İkat Örnekleri

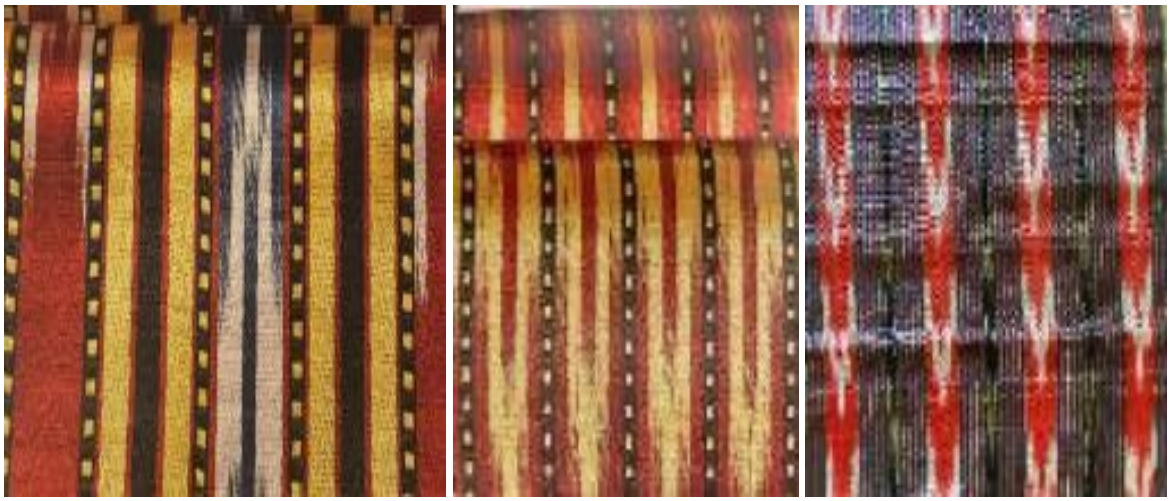
Türkiye'de Anadolu'nun birçok yöresinde boyanıp dokunmuş olan ikat, günümüzde daha çok çözgü ikatı şeklinde yapılmaktadır. Bu kumaş Türkiyede Gaziantep ve Trabzon'da ve şehirlerin çeşitli yörelerinde yapılmaktadır. Karadeniz Trabzon'da "Makaslı", "Taraklı" (Görsel 7). Gaziantep'te ise "Bağlamalı kutnu" (Görsel 8). Kastamonuda ise "Boğmalı kutnu" olarak tanımlanmaktadır.

Karadeniz Yöresine Ait Örnek

Görsel 7: Makaslı (Mihraplı) İkat kumaş örneği 1969 ((Yağan, 1978: 132).

Gaziantep Yöresine Ait "Bağlamalaı Kutnu'' Örnekleri

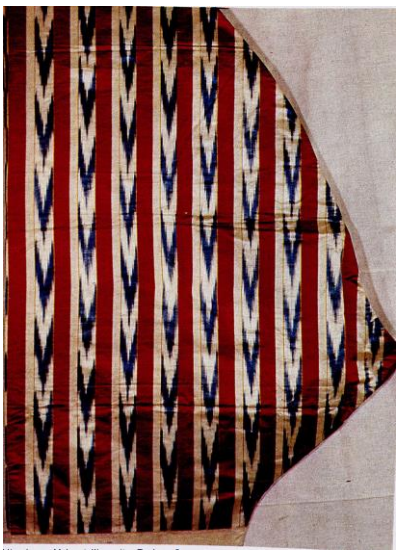
Görsel 8: Çeşitli kutnu örnekleri (İnalcık, 2008:108-109).

Topkapı Sarayı Kumaş Seksiyonu ve Silahtar Hazinesinde Bulunan İkat Örnekleri

Topkapı Sarayı Kumaş Seksiyonu ve Silahtar Hazinesinde pek çok ikat örnekleri bulunmaktadır. Birkaç örnek şu şekilde sıralanabilir; 19. yy. ait Özbekistan'ın Buhara bölgesine ait ikat perde örneğinde Ejderha motifi ile desenlendirilmiştir. Bu örnekte Çin sanatının etkisi görülmektedir (Görsel 9). II. Ahmet'e ait ipek şalvar kumaşında klasik ikat tekniği kullanılmıştır (Görsel 10). 19. yy'a ait Zikzaklı desenlerlerle oluşturulmuş Buhara ikat Perde örneği görülmektedir (Görsel 11). Bir başka örnekte 20. yy'a ait Buhara bölgesine ait bir başka ikat perde örneği bulunmaktadır (Görsel 12).

Görsel 9: Özbekistan Buhara ikat perde., Topkapı Sarayı, Silahtar Hazinesi 39/1503. (Belger Krody,2010: 290).

Görsel 10: II. Mehmet 'e ait ipekli şalvar Topkapı Sarayı Kumaş Seksiyonu, Kayıt no 35/83.

Görsel 11: Buhara ikat perde. zikzaklı desenlerler, 19.yy. Topkapı Sarayı, Silahtar Hazinesi 39/1518. (Belger Krody, 2010: 295.)

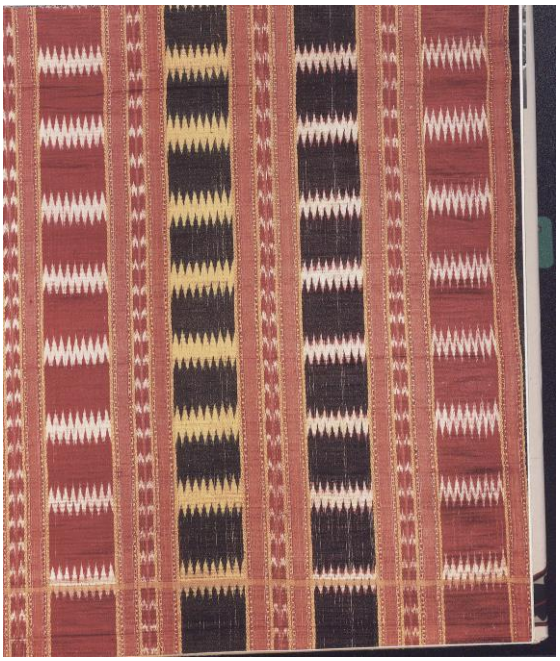
Görsel 12: Buhara İkat perde, Topkapı Sarayı Müzesi Silahtar Hazinesi Envanter no: 39/1520

Dünya'dan Çeşitli Örnekler

Mehmet Çetinkaya'nın özel koleksiyonundan Özbek İkat kumaş çalışmaları ipek çözgü pamuk atkı resist boyalı ve el dokumaları görülmektedir (Görsel 13). Hindistan'a ait ikat uygulaması bulunmaktadır (Görsel 14).

Görsel 13: Özbekistan örnekleri, Mehmet Çetinkaya'nın İkat Kumaş Çalışmaları (Jumaev, 2007:34-35).

Görsel 14: Hindistan ikat uygulaması, (Gillow&Barnard, 1993: 137).

Japonya‟da genel olarak ikat tekniği “kasuri” (Görsel 15-16). çözgü ikat “tate-gasuri”, atkı ikat “yoko-gasuri” ve çift ikat “tate-yoko-gasuri” olarak isimlendirilmektedir. Çözgü ikat tekniği ipek, sak lifleri ve pamuk için uygulanmaktadır (Teker, 2016:10)

Götsel 15: Japon ‘’Kasuri’’ örneği (Hastreiter: 1990: 5).

Görsel 16: Japon kasuri örnekleri, (Seigensha, 2004:218-214)

4. SONUÇ

Rezerve boyama teknikleri arasında yer alan ikat dokumacılığı oldukça emek isteyen önemli bir el sanatıdır. İkat dokumacılığı dünyanın birçok bölgesinde uygulanmaktadır. Araştırılan örneklerde Özbekistan Buhara, Hindistan ve Japonya örnekleri mevcuttur. Türkiye’de Osmanlı döneminde de çeşitli ipek kumaşlar üzerinde uygulamalar mevcuttur. Anadolu’da ise ikat dokumacılığı yüzyıllardır yapılmakta olmasına rağmen günümüzde sayılı yörelerde uygulanmaktadır. Bu yöreler içinde Gaziantep, Trabzon ve Rize başta gelmektedir.

Literatür araştırmasında maalesef Türkiye'de yapılan ikat dokuma teknikleri ile ilgili bilgiler çok az bulunmaktadır. Bunun nedeni gerek uluslararası dilde kaynak yazılmamış olması ve gerekse gelişen teknoloji ile birlikte el sanatlarına verilen değerlerin yitirilmesinden kaynaklanmaktadır.

El üretimi ve geleneksel üretim yöntemlerinin giderek terk edildiği günümüz tekstil endüstrisinde, geleneksel rezerve boyalı tekstillerin özgünlüğünün kaybolmadan kültürel miras niteliğinde gelecek kuşaklara aktarılması önemli bir yaklaşım olacaktır.

Aynı zamanda geleneksel sanatların sürdürülebilirlik kapsamında üretim alternatiflerinin sunulması diğer önemli bir yaklaşımdır. Ayrıca ülkemizde ikat dokumacılığı yapan bölgeler ikat dokuma tekniği ile sınırlı üretim ve tasarımlar yapmaktadır. Araştırmacıların ikat tekniği ile ilgili çalışmalarını yoğunlaştırarak bölgelere destek vermeleri öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Armanjani Salimeh, (2018). *Bir Çözgü Boyama Desenlendirme Tekniği Olarak İkat Ve Çağdaş Uygulaması,* Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Ana Sanat Dalı, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul.

Atalayer Günay (1997) Anadolu Dokumacılığında İkat Geleneği ve Çağdaş Bir Yaklaşım, *Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri*, Ankara,T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,1861 Hagem Yayınları,237

Belger Krody, Sumru. (2010). *Colors of the Oasis: Central Asian Ikats*, Published by The Textile Museum First Adition.

Ercivan, Gülcan Batur (2017). Rezerve Boyalı Tekstillerin Gelenekten Modern Tekstil Tasarımları ve Uygulamalarına Dönüşüm Süreci, *Yedi, Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, (17), 87.

Gillow, Jhon & Barnard Nicholas. (1993). *Tradational Indian Textiles*, Published by Thames and Hudson.

Güneş Yarmacı, Hanife ve Hatice Feriha Akpınarlı. (2020 Ekim). İkat Dokuma Sanatının İncelenmesi, *İdil Dil Sanat Dergisi,* (74) ,1552

Gürsu, Nevber. (1988). *Türk Dokumacılık Sanatı: Çağlar Boyu Desenler*, Redhouse Yayınlar, İstanbul,

Hastreiter Kristine Louisie. (1990). *Kasuri: Japan's Ikat Tradational, Helen Allen Textile Collection,* University of Wisconsin Madison.

Harvey, Janet. (2009). *Traditional Textiles of Central Asia*, Published by Thames and Hudson Ltd., London.

İnalcık, Halil. (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Jumaev, Koryogdi. (2007). *Central Asia's Magnificent 99 Ikat Chapans*, Published by Nuans Ajans, İstanbul.

Özbel, Kenan. (1956). *El Sanatları III, Eski Türk Kumaşları*, C.H.P. Halkevleri Burosu, Ulus Basımevi, Ankara.

Prin, Remy. (2017). *Ikats, Tissue De Vie, İtalia, Acheve D'İmprimer Sur Les Presses De Pixart* Printing En Mars.

Seigensha, Daini.(2004). *Japanse Textiles: Ikat Kasuri 1*, Published by Seigensha Art.

Teker, Menekşe Suzan. (2016). *Rezerve Boyama Tekniği ile İndigo Kökboya, Kekik Posasının Giysi Koleksiyonunda Kullanılması*, Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, Antalya.

Wilson Janet (2013). *Classic and Modern Fabrics The complete Illustrated Sourcebook*, Thames&Hudson, Holland.

Yağan, Şahin Yüksel. (1978). Türk El Dokumacılığı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul.